

היחידות הדתיות בפלמ"ח

תקציר

תולדות "ההגנה" ו"הפלמ"ח" זכו לחיבורים מדעיים ועממיים רבים. בחלקם הגדול נכתבו ביוזמת גופי הממסד הרשמי ומיעוטם על-ידי ארגונים פרטיים. ברם, בכל אלה לא זכו היחידות הדתיות, שהיו בפורמציות השונות של "ההגנה" ו"הפלמ"ח", להתייחסות כלשהי, והמעין בחיבורים אלו לא ישכיל ללמוד, כי אכן היו יחידות כאלה.

היחידות הדתיות הוקמו בשל כורח המציאות ולא בשל רצון פרטיקולרי של הציבור הציוני-דתי להיבדלות.

צעירים וצעירות דתיים שהתנדבו ל"הגנה" ול"פלמ"ח" לא יכלו לשמור על קדושת השבת, לא זכו למזון כשר, והווי החיים ביחידות המעורבות לא תאם את אורח החיים של בית אבא. רבים מהם השתלבו מהר מאוד באווירה הכללית והתפקרו, וצעירים אחרים לא התגייסו בשל כך לשורות ה"הגנה".

ההנהגה של הציונות-הדתית ראתה את הציבור שלה כנתון בין הפטיש והסדן, בין הרצון להתנדב ולשרת את היישוב בארץ-ישראל של טרום המדינה לבין הרצון לשמור על הצעירים המתגייסים, שימשיכו את קיום המצוות. כדי לצאת מהמלכוד שתנאי מציאות הימים ההם כפו עליהם הגיעו פעילי הפועל-המזרחי לכלל מסקנה, שיש להקים יחידות דתיות נפרדות, כדי שחבריהן יוכלו לשמור על מורשת האבות, ובו זמנית לתרום לצורכי השעה של ביטחון ישראל.

גם בצה"ל עד סוף 1949 המשיכו היחידות הדתיות להתקיים, והן התפרקו מאליהן כאשר נוצרו התנאים החוקיים והמעשיים בשטח, שאפשרו למגוייס הדתי לקיים את אורחות חייו המסורתיים. המאבק של הציבור הדתי-לאומי להקמת היחידות הדתיות היה מאבק קשה, ממושך ועקשני, אשר בזכותו נתקבלו בצה"ל חוקי שמירת השבת, החג והכשרות המחייבים את הצבא כולו. יש גם יסוד איתן לטענה, כי הפורמט של ישיבות ההסדר בימינו מקורו בדגם של היחידות הדתיות ב"הגנה" וב"פלמ"ח".

עניינו של מאמר זה הוא בתיאור התהוותה ופעילותה ההתיישבותית בטחונות של יחידה דתית אחת בפלמ"ח.

רקע – הצורך ביחידות הדתיות

חוקת ה"הגנה", שנשאה את הכותרת "אשיות ההגנה", הגיעה לגיבוש סופי ב-1941 ובין עשרת סעיפיה נקבע, שיעדו הלאומי של הארגון הוא: ל"שרת את כלל האומה, את כלל היישוב ואת כלל התנועה הציונית. דגלו של הארגון הוא הדגל הלאומי, וההמנון הלאומי הוא המנונו". בהיות ייעודו של הארגון הגשת שירותי ביטחון לכלל האומה בארץ-ישראל, גם החובה לשרת בו חלה "על כל איש ואישה מישראל, והיא מבוססת על כניסה אישית של היחיד (לארגון) מתוך התנדבות והכרה חופשית".¹ חוקת ה"הגנה" מציבה אפוא חובה על כל יהודי ויהודיה המשתייכים ליישוב המאורגן, היינו, ל"כנסת

תאריכים: הגנה, פלמ"ח, יחידות דתיות, ביריה, יצחק שדה, הפועל-המזרחי.

ישראל", להצטרף לארגון. אולם, מייסדי ה"הגנה" ומפקדיה הראשונים לא הביאו בחשבון שבתוך "כלל האומה", "כלל היישוב" ו"כלל התנועה הציונית" היו גם אנשים דתיים, אשר היו להם צרכים מיוחדים.

האבות המייסדים של ה"הגנה" לא נתנו כלל את דעתם ליצירת תנאים שיאפשרו לשומרי שבת וכשרות להרגיש בנוח במסגרת זו. כל מעייניהם היו נתונים לגיוס אנשים, לאימונים ולמילוי משימות הביטחון השוטפות.

מתוך רצון שלא לפגוע בפעילות המשקית השוטפת של היישוב קבעו מייסדי ה"הגנה" את ימי השבתות והחגים, שלא עבדו בהם, כימי אימונים של חברי השורה (ה"הגנה"). האימונים בשבתות ובחגים לא גרמו להפסד ימי עבודה, דבר שהיה נוח למעסיקים, ולא הסב נזק כספי למועסקים.

יתרה מזו, האימונים התקיימו בין השאר גם בבתי הספר (מקלו"ת), ואלו היו פנויים בשבתות ובחגים. ועוד יתרון פרגמטי היה לאימונים בשבתות בכך, שניתן היה להסביר לבריטים בשעת הצורך, כי האימונים, המסעות ותרגילי הקפ"פ (קרב פנים אל פנים) הם פעילות ספורטיבית שגרתית בשעות הפנאי, ובכך להסוות את המטרות האמיתיות שהיו בעצם בלתי לגאליות.

מציאות זו ב"הגנה" וב"פלמ"ח" הרתיעה צעירים וצעירות דתיים מלהצטרף אליה. אף-על-פי-כן היו בחורים ובחורות בוגרי תנועת הנוער בני עקיבא שהצטרפו לארגון, כי ראו בפעילותו כורח המציאות, בחינת פיקוח נפש הדוחה את השבת. בנסיבות אלו מצא כל אחד מהם לפי דרכו את "ההיתר" כיצד להסתדר בדרך כלשהי עם הבעיות ההלכתיות שהשירות בארגון עורר.²

"אני כנערה דתית", העידה לימים רבקה יעקובוביץ, שהייתה נערה דתית ושירתה ב"הגנה" בחיפה, "נתקלתי באיזה שהן בעיות (דתיות) אבל לא עשיתי מזה טראסק, הדחקנו את הבעיות, כי הרגשנו שזה צו השעה. הייתה לנו תחושה שיש לתת" ולפעול במסגרת ה"הגנה", ולכן בעיות הדת נדחקו ואיכשהו הסתדרנו בלי לשאול שאלות של רב מה אסור ומה מותר. כל אחת החליטה למען עצמה".³ ברם, לא כל הבעיות ההלכתיות ב"הגנה" נבעו מכורח המציאות של אותם ימים. היו הרבה קשיים לדתיים, שנבעו משרירות לבם של המפקדים הזוטרים בשטח. אלה, לא זו בלבד שלא התחשבו בצורכיהם המיוחדים של המגוייסיים הדתיים, אלא אף פגעו ברגשותיהם והכעיסו במתכוון. היו מפקדים שדרשו מהמגוייסיים הדתי לעשות כל מיני מלאכות בשבת שאינן קשורות לאימונים. הם דרשו מפקודיהם הדתיים להתגלח בשבת, למלא שאלונים, לרשום רשימות של השיעורים ואף עישנו סיגריות בפניהם. אלה שהתלוננו או סרבו לחלל שבת, נענשו.⁴ "בס"ה מעמדו של האדם הדתי ב"הגנה" היה נלעג", סיכם שמעון בר-חמא, שהצטרף ל"הגנה" בחיפה ב-1940 ולימים היה לסגן מנהל ביה"ס "הריאלי".⁵

בעיתון "הצופה", מיום 17 באוקטובר 1939, נימק הכותב מדוע "מוכרח הנוער הדתי שבמסגרת הכללית (היינו ההגנה) להיות מאורגן ב"יחידה דתית", כי "הוא סובל עינויים נפשיים יוצאין מן הכלל ולא כל אחד יכול לעמוד בניסיון". הימצאותן של יחידות דתיות, לדעת הכותב, "תאפשרנה ליהודים הדתיים למלא חובתם למולדת מבלי שיצטרכו לוותר אף כקוצו של יו"ד, על התורה ומצוותיה, על המותר ועל האסור".

בעיצומן של מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, עת גבר זרם המתגייסים הדתיים לשורות ה"הגנה", החל רעיון הקמת היחידות הדתיות לקרום עור וגידים, אלא שקמו לו מתנגדים מבית ומחוץ. מפקדת ה"הגנה" הארצית ובעיקר המפקדות המחוזיות התנגדו בחריפות רבה להיווצרותן של יחידות דתיות נפרדות מחשש של פעילות פוליטית בהגנה. ראשי המפקדות הוטרדו מהאפשרות "להקטנת הנאמנות

והמשמעת לפיקוד ההגנה ואולי אפילו לפרישה, במיוחד כשהם (הדתיים) ייתקלו בבעיות דתיות שלא ניתנו לפתרון מיידים. ואילו המתנגדים מבית, מבית מדרשה של הצינונות הדתית, נימקו את עמדתם בחוסר הרצון להיהפך לגיטו דתי שיגרום לניתוק מוחלט ביחסי הגומלין, העדינים בלאו הכי, בינם לבין הציבור הכללי. על אף הנימוקים כבדי המשקל של שני הצדדים, הוקמו בסופו של דבר, יחידות בגודל של מחלקות ופלוגות ב"הגנה" וב"פלמ"ח".

היחידה בהתהוותה

במהלך מלחמת העולם השנייה, לאחר נצחונותיהם של הגרמנים בלוב, ביוון ובצפון אפריקה גבר

המחלקה הדתית בפלמ"ח – במסע לכפר עציון תשי"ג

החשש ביישוב, שהם גם יפלוש לארץ-ישראל. בראשית 1941 הציעו הבריטים להנהגת היישוב להקים כוח צבאי מגויס שימומן על-ידם.

תפקידו של כוח זה אמור היה להיות גורם מרתיע מפני הפלישה האפשרית, שישתתף במשימות מבצעיות באזור. אם הפלישה תתממש הוא יהווה כוח קומנדו שיבצע פשיטות בצבאות הפולשים בהתקדמותם צפונה.

זמן מה עוד בטרם שהעלו הבריטים את הצעתם כבר דנו בהנהגה הבטחונית של היישוב על הקמת כוח מגן עצמאי מגויס שיהיה מסוגל להיכנס במהירות לפעולה הן נגד אויב פנימי – הערבים והן נגד אויב חיצוני – הגרמנים או האיטלקים. הניסיון המוצלח של יחידות הפו"ש והחי"ש חיזקו מגמה זו והצעת הבריטים התקבלה בברכה.

במאי 1941 הוקם הפלמ"ח (פלוגות מחץ) רשמית, שיועד להוות את הכוח אשר יילחם נגד כל אויב של היישוב היהודי בארץ בשיטות התקפה מתקדמות. כוח מגויס זה יופעל לצרכי כוננות מיידית לשם הפעלת עוצמה מזוינת בשעת הצורך.⁶

בקיץ 1942 בלמו הבריטים את התקדמות הכוחות הגרמנים והאיטלקים באל-עלמין ובצפון אפריקה; וסכנת פלישת כוחות הציר לארץ-ישראל חלפה. לבריטים לא היה עוד צורך בפלמ"ח. על כוונתם החדשה הזו הם הודיעו להנהגת היישוב והוסיפו כי מעתה ואילך, הם לא ימשיכו עוד לממן את הפלמ"ח. לעומת זאת הם פתחו את שורות הצבא הבריטי בפני מתנדבים יהודים מארץ-ישראל. כאשר הועלתה האפשרות, שמכאן ואילך יחזרו חברי הפלמ"ח לתפקד כחברי "הגנה" רגילים בחי"ש, הודיעה הסוכנות היהודית כי גם לה אין כסף לממן אותם.⁷

הפלמ"ח עמד בפני פירוק מיידים, אך ברגע היסטורי זה נחלצו הקיבוצים להצלתו. ראשי הקיבוצים, המאוחד והארצי, הציעו ל"הגנה" לקלוט ולהחזיק את מתנדבי הפלמ"ח ובתמורה הם יעבדו חלק מזמן גיוסם לטובת הקיבוצים ובזמן הנותר יתאמנו. ההצעה התקבלה וכ-500 חברים מתוך 700 המגויסים, שהיו לפני כן בפלמ"ח, החלו להיקלט, לעבוד ולהתאמן בקיבוצים שונים בארץ.

המתנדבים גויסו לתקופה של שנתיים. 14.5 ימים בחודש עבדו ובשאר התאמנו. בשנה הראשונה עסקו באימונים בסיסיים ובשנה השנייה עסקו באימון מתקדם. חלק מחברי הפלמ"ח יצאו לקורסי מפקדים זוטרים. לקראת סוף 1944 אמנם מספר המגויסים הגיע לכ-700 חיילים מאומנים היטב, אך בסך הכל לא היווה הפלמ"ח, במלחמת העולם השנייה, גורם אטרקטיבי לצעירים. רובם העדיפו לשרת כחיילים בצבא הבריטי או כנוטרים במסגרת משטרת היישובים העבריים. ברם, אלה שכן הצטרפו לפלמ"ח היו אידיאליסטים בעלי תודעת שליחות גבוהה. רובם היו בוגרי תנועות נוער חלוציות וראו בשירותם ייעוד לאומי בעל חשיבות עליונה.

ב-1943 הוחלט במטה ההגנה להטיל על היחידות המגויסות גם את תפקיד הרחבת ההתיישבות.⁸ מאז החל הפלמ"ח גם לפעול נגד חוק הקרקעות הבריטי שהגביל את ההתיישבות היהודית באזורים שונים בארץ. הקרן הקיימת הייתה רוכשת קרקעות בתוככי אזורים ערביים, וההנהגה הציונית חששה שאם על אדמות אלו לא תקום התיישבות יהודית מיידית הבריטים יתירו לערבים לקבוע חוקה עליהן. לכן הוטל על הפלמ"ח להקים במקומות אלו היאחזויות זמניות עד שיימצא גרעין קבוע שיממש את בעלות הקבע על שטחים אלו.⁹

בינואר 1945 הטיל הפלמ"ח על המחלקה הדתית להקים את היאחזות ביריה שליד צפת. מחלקה זו חנתה עד אז בחוות הלימוד בעיינות (ליד נס ציונה) במסגרת פלוגה ה'. כיצד נולדה מחלקה זו? מה היה הווי חיייה התרבותיים-חברתיים ומה היו משימותיה המבצעיות? בכל אלה נדון להלן.

בראשית דרכו של הפלמ"ח נמצאו נערים דתיים בודדים במחלקות השונות שחנו במשקי הקיבוצים שהיו פזורים ברחבי הארץ. הקיבוצים הדתיים של אותם הימים היו עדיין מעטים וצעירים ללא משק מפותח. בשל כך, לא היו מסוגלים קיבוצים אלו לקלוט אנשי פלמ"ח וכולם הופנו לקיבוצים החילוניים.¹⁰ הנערים הדתיים סטירו לאכול בחדרי האוכל הלא כשרים של הקיבוץ ניזונו מן האוכל שסופק להם ממטבחי ההורים של הקיבוצים, ובהיותם שומרי שבת הם שוחררו מעבודה ומאימונים בימים אלו. החברים הבודדים הללו הסתגלו למצב ולא העלו כלל יוזמה להתארגנות קבוצתית כדי להקים יחידה דתית נפרדת בפלמ"ח. יוזמה כזו באה מהנהגת תנועת הפועל המזרחי ובמקביל מחברים צעירים בירושלים ובתל-אביב. הראשונים שנענו ליוזמה זו היו חברים בקיבוץ הדתי ובוגרי סמינר מזרחי למורים ע"ש ליפשיץ בירושלים. "במועדון בני עקיבא בירושלים עברה השמועה מפה לאוזן שמתארגן גרעין של לוחמים דתיים במסגרת הפלמ"ח. ביוני 1942 התגבש גרעין של כ-30 צעירים; 10 לוחמים מירושלים; 10 מערים וממושבות שונות ו-10 ממשקים דתיים". הם הניחו את התשתית להקמת היחידה הדתית הראשונה בפלמ"ח.¹¹ ברבות הימים גדלה המחלקה, הצטרפו אליה גם בני ישיבות אחדים ובממוצע היא מנתה 35-45 חברים, ממוצע גבוה יותר ממחלקה רגילה אך פחות במעט מפלוגה תקנית בפלמ"ח. תחנתה הראשונה של היחידה הייתה סמוך לקיבוץ יבנה. הם גרו בגן יבנה ועבדו בקיבוץ יבנה, אחר-כך עברו למוסד הילדים עיינות, שליד נס ציונה.

מה הניע קומץ צעירים אלו להתארגן? "רצינו להיות שותפים בתיקון עולם במלכות שדי", אפיין אברהם זלקין, מראשוני הגרעין, את האידיאולוגיה של חבריו. "האמנו שבעבודתנו ובאימונינו, במלחמתנו בשעת הצורך, בלימוד ובמצוות שנקיים בצוותא כאיש אחד, נעזור לקידום מטרה זו ונשמם דוגמא לרבים שיבואו אחרינו". הייתה להם תחושה של שליחות.¹²

קבוצת חברים אחרת מהפומה"ז בירושלים, שראתה בהתנדבות להגנת העם "מצוות עשה שהזמן גרמה", פנתה ב-1942, כאשר גבר לחץ המוסדות להתגייס לצבא הבריטי, לרבנות הראשית בשאלה:

"האם מותר להתגייס לצבא הבריטי?" התשובה לא הייתה ברורה דיה וחד משמעית והשואלים החליטו בינתיים לא להתגייס. חבר אחר מן הקבוצה פנה אישית לרב אחר (מישיבת מרכז הרב) והלה אסר באופן ברור להתגייס לצבא הבריטי¹³.

אם כן, מה יעשו צעירים נבוכים אלו שרוח ההתנדבות פעמה בחזקה בקרבם? הם החלו לחשוב על אפשרות של הצטרפות לפלמ"ח כקבוצה מאורגנת. באותו זמן נודע להם שכבר מתנהל משא ומתן בין מזכירות הקיבוץ הדתי לבין מפקדת הפלמ"ח על הקמת מחלקה דתית. הם פנו להפודה"ז וזו איחדה את כל היוזמות הספורדיות, וניתן האישור להקמת המחלקה הדתית הראשונה בפלמ"ח¹⁴.

המו"מ בין הציבור הדתי-לאומי ובין אנשי הפלמ"ח התנהל בין יחיאל אליאש ובין מפקד הפלמ"ח יצחק שדה. באחת הפגישות הציע יצחק שדה לעמיתיו הדתיים להקים מעין "ישיבת הסדר" בפלמ"ח.

המחלקה הדתית בפלמ"ח – תפילה בשדה בזמן מסע – חנוכה תשי"ג

"פעם היו תלמידי חכמים לוחמים, תלמידיו של רבי עקיבא בשורות חיילי בר-כוכבא ומדוע לא נקיים גם אנחנו ישיבה כזו?" שאל "הזקן" את אליאש ואת ווסרמן שייצגו את הפועל המזרחי. "אספו לפחות 25 בחורים", הוא הציע להם, "שיהיו מחלקת פלמ"ח. הבהורים יהיו בני ישיבה לכל דבר ויישבו באחד הקיבוצים הדתיים... המחלקה תתחלק לצורך אימונים לשלוש כיתות, כל כיתה תתאמן שמונה ימים

בחודש וכל שאר הזמן יישבו וילמדו תורה". ההצעה נלקחה ברצינות והחלו בהכנות מעשיות לקראת ארגון שיעורי התורה ביחידה זו. אלא, לרוע המזל, הרב עמיאל, רבה של תל-אביב, שלקח על עצמו לטפל בעניין נפטר¹⁵. ישיבת הסדר לא קמה אז, אבל יחידה דתית עם הווי חיים תורני הלכה והתגבשה בפלמ"ח.

הווי החיים של הגרעין המייסד של היחידה היה שילוב של חיי פלמחניקים וחיי קבוצה דתית. סדר היום התחיל בתפילה ובמשך היום, הן בתקופת העבודה בקיבוץ והן בתקופת האימונים, היו שיעורי תורה קבועים. אליאש גם סיפק להם ספרים ודאג למרצים, ובשבתות התקיימו ארוחות חגיגיות ומסיבות שבת¹⁶.

כיצד קיבלו הפלמחניקים את היחידה הדתית שהתאפיינה באורח חיים ייחודי? קליטת מחלקה כזו בפלמ"ח לא הייתה קלה. התופעה של נוער דתי מאורגן בעל צביון חיים מוגדר וברור, השונה מכל האחרים והמעלה דרישות ייחודיות בענייני האימונים, הכינוסים והפעולות בשבתות ובחגים הייתה זרה למפקדי הפלמ"ח. אכן, בתחילה הם התקבלו באי אמון והיו הרבה חששות לגבי העתיד. גם בחוגים הדתיים-לאומיים ההתלהבות להצטרף לפלמ"ח הייתה בתחילה די צוננת. ב"ישיבת מרכז

הרב" ראו בפלמ"ח גוף השייך לקיבוצים הלא דתיים. אך י. אליאש סבר כי דווקא את הפלמ"ח יש לתגבר בבחורים דתיים. ואכן, הוא עשה מאמצים בלתי נלאים כדי לגייס צעירים דתיים לחטיבה זו. "אנחנו הערכנו במיוחד את החטיבה הזאת, כי ראינו בה את הגרעין של הצבא העצמאי של מדינת היהודים שתקום", העיד אליאש בזכרונותיו. "רצינו להיות שותפים ביצירתו ובהתהוותו של הגרעין הצבאי הזה, לכן התמסרנו לגייס חברים לפלמ"ח, נוסף על הגיוסים האחרים שהיו באותו זמן"¹⁷. לא עברו ימים רבים והיחס ליחידה זו השתנה. מחששות ותהיות עברו מפקדי הפלמ"ח להערכה חיובית. "הואיל והמחלקה הייתה מגובשת והוכיחה את עצמה, באימוניה ובמשימותיה, המפקדים כיבדו את הדרישות הדתיות שלנו... והם העריכו את טיב אנשינו", העיד אברהם זלקין, שהיה ממייסדי היחידה. הערכה זו מוצאת את ביטויה גם בספר הפלמ"ח בכותבו: אנשי היחידה הדתית "הוכיחו את עצמם כמחלקה בעלת תרבות, בעלת משמעת ובעלת דבקות מיוחדת באימונים הצבאיים"¹⁸. גם יגאל אלון, סגן מפקד הפלמ"ח באותם ימים, היה תחילה בין המתנגדים להקמת היחידה הדתית, ואילו משה סנה היה בין התומכים. אולם, לימים שינה אלון את יחסו לחברי היחידה והעריך אותה כ"בעלת תרבות רחבה ודתיותה היא לברכה". יצחק שדה, מפקד החטיבה ומייסדה אף הוסיף נופך משלו בהערכת המחלקה הדתית בצינו: "מהמחלקה הדתית... למדנו להכיר, שהתוספת הדתית מגבירה גם את המשמעות והדבקות באימונים הצבאיים"¹⁹. הערכה חיובית זו היא שגרמה בראשית 1945 להטיל על המחלקה הדתית את הקמת היאחזות ביריה, שהייתה השנייה בהיאחזויות שהקים הפלמ"ח²⁰.

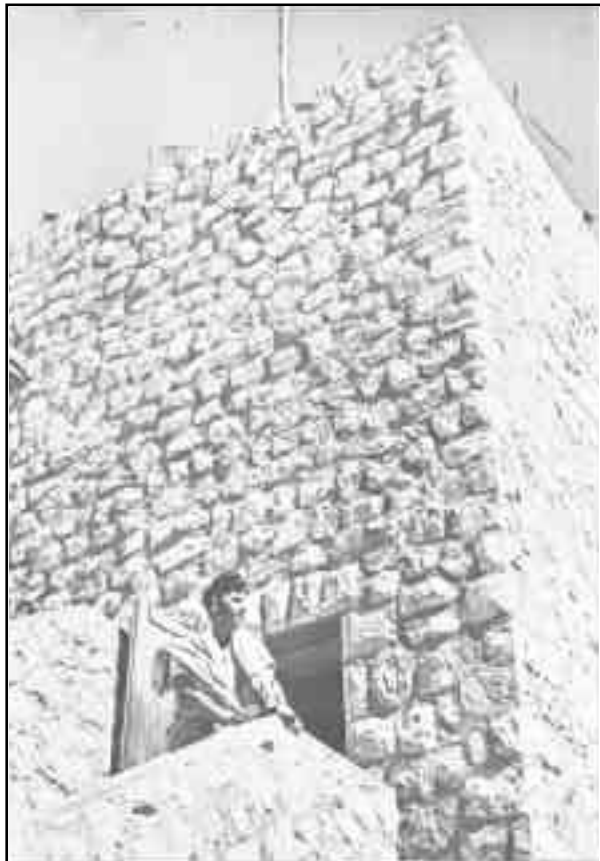
היחידה בפעולתה

בב"ג בטבת תש"ה (8.1.45) הגיעו לביריה, שליד צפת, 8 צעירים דתיים בוגרי תנועת הנוער בני עקיבא, אנשי המחלקה הדתית של הפלמ"ח, והניחו את התשתית להקמת היאחזות על הר כנען. חיל חלוץ זה הקים את המצודה, כמקובל באותם ימים, הכשיר את החצר המרובעת והזמין את יתר חברי המחלקה, כ-20 במספר, לבוא ולהצטרף אליו. עשרים וארבעה חברי ביריה עסקו בסיקול האבנים, בהכשרת הקרקע ובהמשך בבניית המגורים והמבנים הציבוריים. מעבודות אלה הם התפרנסו; ובהיותם חברי הפלמ"ח הוטלו עליהם משימות התנדבות נוספות, כגון: עריכת סיורים קבועים באזור ואיסוף נתונים שונים, אימונים צבאיים, הגשת סיוע בהעברת מפעילים מגבול הצפון ונטילת חלק בהתקפה על משטרת צפת המנדטורית כדי לשחרר אסירים של הפלמ"ח.

בעקבות תקרית עם מחנה הלגיון, שבהר כנען, הגיעו שוטרים בריטיים לביריה ובחיפוש שערכו במקום גילו 2 מחסני נשק. עצרו את יושבי המקום וכלאו אותם בכלא עכו. מסביב לביריה הופקד משמר חזק של הבריטים. החיילים הרסו את המצודה, עקרו את הנטיעות וביקשו למחוק את היאחזות כולה. תגובת שוטרי משטרת צפת הייתה תקיפה במיוחד, כי חשדו שביריה משמשת בסיס לפעילות בלתי לגאלית, וכי חבריה הם חברי מחתרת הפועלים במקום תחת מסווה של מתיישבים חקלאיים תמימים. לאחר התייעצות עם הגורמים המוסמכים הודיעו הבריטים, כי היישוב ביריה ייתפס ויוחזק על-ידי כוחות הוד מלכותו.

הנהגת היישוב ראתה בצעד חריף זה תקדים לעקירת יישובים יהודיים על-ידי כוח הצבא הבריטי והיא הגיבה במהירות ובנחישות. על ההגנה הוטל להקים מחדש את ביריה. בי"א באדר ב', יום העלייה המסורתית לתל-חי, אורגנו למעלה מ-2,300 איש, חברי תנועת נוער חלוציות, חניכי גרנ"ע, תושבי הגליל והעמק. בחצות הליל, בגשם שוטף וברד צעדו לעבר ביריה, כדי לכבוש

אותה מחדש. עם שחר הגיעו האנשים למקום, הקימו אוהלים מתחו גדר, החלו בשתילת אילנות והניפו את דגל הלאום. לאחר שהות מה במקום נשארו כ-150 איש, והשאר התפזרו. בעוצמה צבאית ובפעולה מהירה השתלטו שוב אנשי הצבא הבריטי על הנקודה, הרסו את האוהלים ועצרו אנשים שגילו התנגדות פסיבית. כאשר נודע לאנשי צפת ולאנשי ראש פינה והסביבה על הכיבוש הבריטי של ביריה, החלו לעלות אליה כדי להקימה בפעם השלישית. בסופו של דבר, הסכימו הבריטים ש-20 איש יישארו במקום וימשיכו בעבודות הנטיעה והייעור. ניסיון הבריטים לבטל את היישוב היהודי

ביריה – היאחזות הפלמ"ח הדתי – בתצפית ממגדל בביריה – בטלית ותפילין

בביריה אמנם נכשל, אבל סבלם של המייסדים, אנשי המחלקה הדתית של הפלמ"ח, עוד לא תם. הם נחקרו, הועמדו לדין ועונו. האסירים הכריזו שביתת רעב, ועמדו בה 5 ימים. בהתייצבם לפני השופטים הודו כי הנשק שנמצא על-יד המחנה היה נשקם, אך הם טענו, כי זה היה נשק מגן. כ-20 מהם נידונו ל-4 שנות מאסר והשאר לתקופות קצרות יותר.²¹

בעת פסק הדין התייצב יהודה בלום (ניצן), מפקד המחלקה, בפני שופטיו וקרא, בשם כל העצורים, הצהרה נרגשת שביטאה את רחשי לב כולם:

"נשק זה נשק מגן הוא... עלינו לשמור, לסקל, לנטוע ולבנות יישוב פורח, בית איתן לנו ולאחינו הנידחים... אנו ידענו שאנו עולים למקום סכנה... אנו החלטנו לא להפקיר את חיינו ואת חיי ילדינו ואת מפעלנו... ההגנה על עצמנו ועל מפעלנו הוא צורך הכרחי של זכות קיום. על זכות זאת אין אנו יכולים לוותר ולא ויתרנו, גם אם החוק אוסר אותה. היינו מתביישים לעמוד לפניכם כאנשים שאינם יודעים להגן על עצמם. פנינו לעבודה, לבניין ולשלום. נשקנו נשק מגן.

בהרגשת צדק וקדושת זכותנו אנו נכונים לפסק דינכם"²².

גם בהיותם כלואים בכלא עכו הקפידו מאוד על אורח חיים דתי וקיימו מעין ישיבה, למדו שיעורי תנ"ך ותלמוד קבועים. אחרי כשנה ורבע, בעקבות לחץ המוסדות הלאומיים הם שוחררו לביתם.²³ בסכמם את פרשת ביריה כותבים עורכי ספר הפלמ"ח: "ביריה היא שלנו לא זו בלבד בשל זכותנו וגם לא בלבד משום שאין לביריה בונים וגואלים זולתנו. לנו ביריה בזכות האבקותנו עליה ולמענה"²⁴.

הערכת היחידה

לקראת מלחמת השחרות הגדיל הפלמ"ח את מספר חבריו ובמסגרת זו הוקמו יחידות דתיות נוספות בחטיבות "יפתח", "הראל" ו"הנגב". ב"יפתח" וב"הראל" הגיעו היחידות הדתיות לכדי פלוגה. אחת הפלוגות הללו (בגדוד העמק), שבסיסה הראשון היה בכפר הנוער הדתי, שליד כפר חסידים, פעלה בצפון הארץ. על מבצעה של פלוגה זו כותב האלוף אסף שמחוני: "הפלוגה הדתית שלא כיחידות האחרות בגדוד הוטל עליה מיד וללא כל הכנה וקרבות מוקדמים קלים, להיכנס לקרב כבד (קרב מלכיה 15.5.48)... ועל הפלוגה הדתית הוטל חיפוי הנסיגה (של הגדוד). הרגשת המפקדים הייתה שהיא לא תעמוד בתפקיד זה כיוון שלחץ הפצועים גבר והלך ותדהמת הלוחמים שיתקה כל אפשרות פעולה, אך לפתע הייתה רוח אחרת. האנשים התחילו להתאושש, להאמין בכוחם, הדפו התקפות אויב נוספות... תוך כדי קרב התחילה היחידה להתגבר ולאחר קרב של 36 שעות חזרה היחידה כיחידה מחושלת".

לאחר תיאור גלגולי הקרבות של יחידה זו במרכז הארץ ובדרומה סיכם האלוף שמחוני את מאפייניה היחודיים של יחידה זו בדברי הערכה נלהבים מאוד. "... בשל אופייה הדתי, הלחימה העקשנית, ההתמצאות בתנאים אל-אנושיים, ההתגברות על זעזועי המלחמה, אגב קליטת אנשים חדשים שכולם היו עולים מקרוב באו-ראויים לציון לשבח. ההתמסרות... יחד עם רוח הגבורה וכוח האמונה בלב של כל איש ביחידה עשו אותה ליחידה לוחמת נועזת"²⁵.

את גורלן של היחידות הדתיות בפלמ"ח במלחמת השחרור סיכם המפקד הראשון של היחידה הדתית הראשונה: "במשך זמן המלחמה נפלו מטובי הבחורים של הנוער הדתי בפלמ"ח הן מהוותיקים והן מהחדשים... קבוצה שלמה נפלה בכפר עציון... בקרב לטרון נפל חלק גדול מיחידה דתית אחרת (מגדוד העמק שבצפון), בכל שדות הקרב, בגליל ובנגב פזורים קברות חברינו"²⁶.

הערות ומראי מקומות

1. נאור, מרדכי (1986). ההגנה: ארגון המגן של היישוב היהודי בארץ-ישראל 1920-1948, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 72-73.
 2. ראיון עם נפתלי בלומנטל ב-24.1.89. בלומנטל היה בחור דתי שהצטרף להגנה ב-1936 ולימים נעשה מפקד של יחידה דתית בחיפה. ברבות הימים, בעת שירותו בהגנה, התרחק משמירת מצוות. היה אח"כ מראשי "סולל בונה". ראה גם ולנר, אלטר (1984). חמושים לפני המחנה – סיפורה של פלוגה דתית, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 27.
 3. דבריה פורסמו בחוברת שיח לוחמות, חיפה, הוצאת המרכז לתולדות כוח המגן, ההגנה, ב-7.8.88. ראה גם הסימפוזיון על היחידות הדתיות בהצופה 29.4.73.
 4. אליאש, יחיאל (1983). מעשה הבא בחזון, הוצאת מרכז אליצור, עמ' 215.
 5. ראיון עם בר-חמא ב-1989. ראה גם מכתבו של י. אליאש מיום ט"ו באלול תש"ד, ארכיון הפועל-המזרחי, אוניברסיטת בר-אילן. כן ראה המכתב של הוועדה לענייני השמירה והביטחון שעל-יד הפוהמ"ז אל אהרון ברט מיום י' בטבת תרצ"ט (2.1.39) ובו תיאור ממצה של הבעיות שבהן נתקל המתנדב הדתי בשורות ההגנה. ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ) תיקי פישמן S51.191. ההסתדרות הציונית ירושלים.
 6. סלוצקי, יהודה (1986). קיצור תולדות ההגנה, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 322.
- ראה גם פעיל, מאיר (1995). פלמ"ח – הכוח המגויס של ההגנה, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 20-9.
- וכן (1988). צבא המדינה בדרך, פרקים בתולדות כוח המגן העברי, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 172.

7. פעיל, מאיר (1987). התפתחות כוח המגן העברי 1907-1948, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 65.
8. אליאש, יחיאל (1983). מעשה הבא בחזון, הוצאת מרכז אליצור, עמ' 360.
9. פעיל, מאיר (1995). פלמ"ח – הכוח המגויס של ההגנה, תל-אביב, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 68-69 וכן ראה קיצור תולדות ההגנה, עמ' 334-335.
10. אליאש, יחיאל, מעשה הבא בחזון, עמ' 351.
11. בר-לב, מרדכי (עורך). ספר בני עקיבא, עמ' 67. וכן ראה "עלון חברים, תשל"א", ירושלים, ארגון חברי ההגנה, עמ' 22-23. ראיון עם זלקין 13.12.87. וכן "הצופה" סימפוזיון על הנושא: "הפלוגות הדתיות במלחמת השחרור", אוניברסיטת בר-אילן 29.4.73. יצא כחוברת בדפוס מכונת כתיבה עמ' א-10-א-11.
12. עלון לחברים, תשל"א, עמ' 22-23. ראה גם ולנר, אלתר (1984). חמושים לפני המחנה, עמ' 25.
13. יש לציין, שזו לא הייתה גישת כל הצעירים הדתיים, שכן רבים מהם כן התגייסו לצבא הבריטי, ראה קנוהל, דב, (עורך, 1989) – בתנדב עם – מתנדבים דתיים במלחמת העולם השנייה, תל-אביב, הוצאת מורשת, וכן חמושים לפני המחנה, עמ' 25.
14. מאיר, יוסף, עדות בכתב, ארכיון תולדות הגנה, תל-אביב, 55.1/106, מרץ-אפריל, 1956.
15. מעשה הבא בחזון, עמ' 357-360 וכן חמושים לפני המחנה, עמ' 27. ראה גם עיתון הצופה, 24.5.91, עמ' 4.
16. על הווי החיים של המחלקה, ראה מעשה הבא בחזון, עמ' 352-354.
17. זלקין, אברהם, עדות, מחברי הגרעין המייסד של היחידה, 13.12.87. כן ראה מעשה הבא בחזון, עמ' 350.
18. גלעד, זרובבל (עורך, תשי"ג). ספר הפלמ"ח, כרך 1, תל-אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 34 וכן זלקין, א', עדות, מ-13.12.87.
19. מעשה הבא בחזון, עמ' 350, 354, 357 וכן חמושים לפני המחנה, עמ' 27 וכן ספר הפלמ"ח, עמ' 468.
20. קיצור תולדות ההגנה, עמ' 391.
21. קיצור תולדות ההגנה, עמ' 391-392. ראה גם ספר בני עקיבא, עמ' 73 וכן הצופה, סימפוזיון 29.4.73, עמ' א-12.
22. מעשה הבא בחזון, עמ' 365.
23. הצופה, סימפוזיון 29.4.73, עמ' א-12 וכן ראה מעשה הבא בחזון, עמ' 361-363. פרטים נוספים על סיפור ביריה ראה הצופה, 1.3.86.
24. ספר הפלמ"ח, כרך 2, עמ' 646.
25. ספר הפלמ"ח, כרך 2, עמ' 575-576. ראה גם הצופה, סימפוזיון 29.4.73, עמ' א-12.
26. ספר הפלמ"ח, כרך 1, עמ' 469-468.

